

L'univers clàssic dels nostres mots

Margalida Capellà i Soler

Institut Premià de Mar

mcapella@xtec.cat

Recepció: 31/5/2014

Resum

L'article consisteix en diferents intervencions didàctiques a l'aula de clàssiques i/o de llengua catalana a partir d'arrels grecolatines per afavorir la integració dels coneixements de diferents matèries amb abast interdisciplinari i adquirir, tot aprenent a aprendre, la competència lèxica, tan fonamental en el desenvolupament de la competència comunicativa, dins el marc de l'adquisició de la competència digital i audiovisual.

Paraules clau: etimologia, grec, llatí, català, TIC, competències, aprendre a aprendre, lèxic.

1. Introducció

L'aprenentatge progressiu (mitjançant exercicis pràctics) de les arrels gregues i llatines a partir de les quals es forma el lèxic científic, tècnic i humanístic, facilita als nostres alumnes l'aprenentatge del grec i del llatí i el coneixement exacte dels mots cultes i dels tecnicismes, no solament del català sinó de la majoria de llengües modernes, i contribueix, alhora, a l'enriquiment del seu vocabulari i a la millora de les seves capacitats de comprensió i expressió. Si, a més a més, aquestes activitats d'aprenentatge lèxic es fan en un context digital, fan possible l'adquisició de diferents competències: comunicativa, lèxica, aprendre a aprendre, digital i audiovisual, entre d'altres.

La competència lèxica és fonamental per desenvolupar la competència comunicativa; també és fonamental per tenir èxit en els estudis i entendre el que es llegeix. Què vol dir, però, entendre un mot? Tenir una representació mental de gran complexitat en què intervenen diferents elements cognitius: uns d'automàtics, altres d'adquirits i conscients, i altres de més reflexius i experimentals.

Els mots són el nostre millor tresor i només recordem les coses que podem anomenar.

La competència lèxica forma part de la competència lingüística, imprescindible per adquirir la competència comunicativa. Com la podem definir?

La competència lèxica és la capacitat de mobilitzar de manera eficaç un vocabulari ampli i adequat a les situacions pròpies d'una persona, tant en els seus usos receptius com expressius. A la vegada implica la facultat d'ampliar aquest cabal lèxic dels propis recursos o de recursos externs.

La lectura diària ens ajuda a ampliar el vocabulari: sovint l'ampliem pel context, de vegades tot consultant el diccionari i gairebé sempre per l'aprenentatge lògic dels mots per famílies de paraules, sufixos i prefixos, etc. No hem d'oblidar, tal com constata Giasson (1996), que a partir dels deu anys els alumnes adquireixen la major part del lèxic amb la integració que genera la «lectura personal i autònoma» i proposa, a més de la utilització del context, un «treball morfològic centrat en els afixos» (val a recordar que la majoria són ètims grecollatins), ja que ajuden a augmentar l'adquisició de vocabulari i a millorar la comprensió. En el camp del lèxic científic, tècnic i humanístic, es pot adquirir el vocabulari a partir dels ètims grecs i llatins, que ajuden de manera molt eficient a l'adquisició, consolidació i ampliació d'aquest cabal lèxic en diferents idiomes.

El lèxic integra totes les competències: la gramatical, la semàntica, la fonològica, l'ortogràfica i l'ortoèpica.

Per tal de parlar bé, per a escriure, per a comunicar-se... no n'hi ha prou amb saber el vocabulari d'una llengua sinó que també cal utilitzar-lo amb correcció i propietat. Quan coneixem una paraula, sabem com sona, com es pronuncia, com s'escriu, quines parts expressen significat, quins altres mots es poden emprar en el seu lloc, quan es pot utilitzar, amb quines paraules es relaciona, on, quan, com es pot trobar o usar...

L'etimologia justifica la grafia i el significat de les paraules. Enforteix la base dels coneixements lingüístics i culturals. Bona part de les preguntes dels exercicis de classe i dels exàmens de primària i de secundària són del tipus «De quin color és el cavall blanc de Santiago?» Bé, aquesta és la meva frase preferida quan intento fer reflexionar els meus alumnes sobre la suposada dificultat d'una pregunta del tipus «Quants peus mètrics té un hexàmetre?» Si sabem que hexa- en grec és «sis», la resposta és evident.

1.1. El llatí i el català

De totes les llengües romàniques, el català és, sens dubte, juntament amb l'italià, una de les més properes al llatí, tant pel que fa a l'estructura morfològica i sintàctica, com a la semblança de les paraules, que denoten un origen comú. El coneixement de la llengua llatina ha de facilitar, per tant, el de la catalana, i el de la catalana ha de ser un incentiu per a aprofundir la llatina. Mentre el llatí parlat constitueix el fonament i la base lingüística del català, el llatí de la litúrgia, del món jurídic o bé administratiu han engrassat el lèxic culte.

1.2. El grec i el català

El grec enriqueix el cabal lèxic català. Molts hel·lenismes van arribar a través del llatí o bé adoptats pel llatí del cristianisme. El català també va adoptar grecismes arran de l'expansió de la Corona d'Aragó per la Mediterrània, la majoria relacionats amb el vocabulari marítim: calaix, galera, melangia, ormejar, palangre, prestatge, pampallugues, xarxa... i més d'un 30% del lèxic català és d'origen grec.

1.3. El llatí i el grec en la formació de les terminologies científiques

A partir de la revolució tecnològica que té lloc en el segle XVIII, sorgeix la necessitat d'establir els llenguatges adequats per a la seva expressió i difusió, i la terminologia n'és una part essencial i troba en el llatí i en el grec una font inexhaurible per a la creació de termes.

A partir del coneixement dels ètims grecs i llatins, els alumnes aprenen el lèxic científic, tècnic i humanístic de les diferents matèries que cursen i que tant necessitaran conèixer i aplicar en futurs estudis i oficis. Quan descobreixen el perquè dels mots, sempre els fascina i s'interessen per l'etimologia perquè hi veuen la clau per desxifrar

tantes paraules inintel·ligibles fins aleshores i que sovint els han fet fracassar en els controls i exàmens i que saber aquests mots és fonamental per tal d'avançar en el coneixement. A més, els encanta descobrir les similituds que tenen entre si les llengües i la facilitat que poden tenir en estudiar altres idiomes si dominen el llenguatge científic, tècnic i humanístic. També els agrada conèixer el significat de mots i expressions quotidianes com *tiquismiquis* (dels pronoms personals llatins *tibi* et *mihi*), «amb tots els ets i uts» (a partir de les conjuncions llatines *et* i *ut* que apareixien sovint en textos litúrgics i notariais).

L'etimologia els permet adquirir la competència lèxica i els resulta ben fascinant i útil quan la descobreixen; però l'estudi etimològic pot resultar ser molt pesat, fins i tot per bona part del professorat, si no es presenta bé.

2. Propostes didàctiques

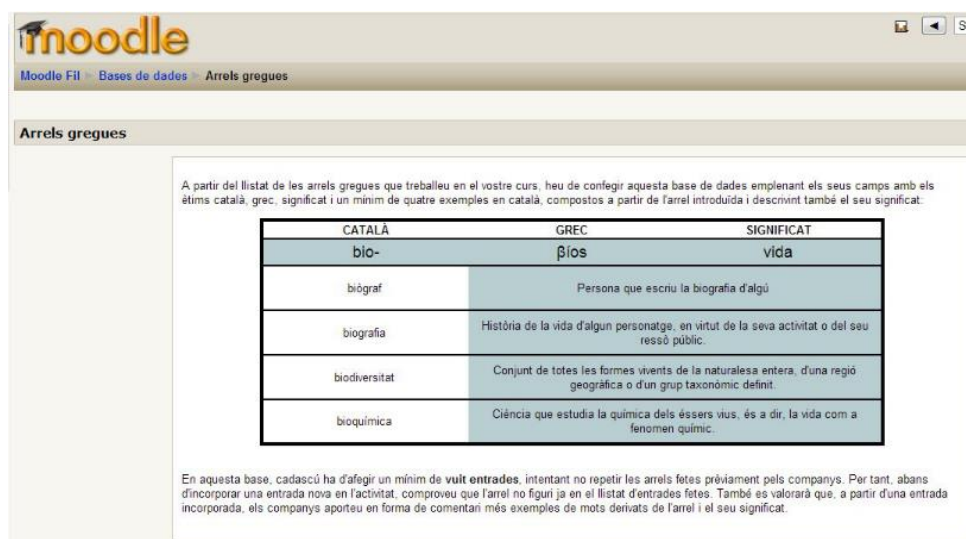
Tot seguit presentem com es gestionen les activitats etimològiques a l'aula, com s'aconsegueix el treball cooperatiu, com s'apliquen els recursos digitals, el pes dels exercicis autocorrectius a partir d'un glossari de mots, les diferents activitats TIC, etc., que s'han experimentat amb èxit, així com jocs de taula i altres recursos per tal que els alumnes i les alumnes, tot practicant, entenguin, emprin amb precisió, consolidin i ampliin a partir dels ètims grecs i llatins el llenguatge tecnicocientífic i humanístic de les matèries que cursen i dels diferents camps del saber.

2.1. On?

En qualsevol matèria. Les classes de llengua (castellana, catalana, anglesa, francesa, alemanya...), no sols de llatí i de grec, són el marc idoni per tractar el treball terminològic; però és molt recomanable que en l'ensenyament de totes les matèries, sobretot científiques i tècniques, es parli del perquè de la seva terminologia amb sensibilitat lingüística.

A tall d'exemple, en el cas de l'Institut Premià de Mar l'etimologia es treballa tant a la matèria de Llengua i Literatura Catalana (4t ESO) com a l'àrea de Clàssiques:

- Blogs (*El Fil de les Clàssiques*, *Aracne fila i fila* i *L'univers clàssic dels nostres mots*) i Moodle (wikis, base de dades, fòrum, qüestionaris, exercicis elaborats amb Hot Potatoes, muntatges audiovisuals, mots encruats, Google Maps, Prezi...).

A partir del llistat de les arrels gregues que treballau en el vostre curs, heu de confegir aquesta base de dades emplenant els seus camps amb els ètims català, grec, significat i un mínim de quatre exemples en català, compostos a partir de l'arrel introduïda i descrivint també el seu significat.

CATALÀ	GREC	SIGNIFICAT
bio-	βίος	vida
biògraf		Persona que escriu la biografia d'algu
biografia		Història de la vida d'algun personatge, en virtut de la seva activitat o del seu ressò públic.
biodiversitat		Conjunt de totes les formes vivents de la naturalesa entera, d'una regió geogràfica o d'un grup taxonòmic definit.
bioquímica		Ciència que estudia la química dels éssers vius, és a dir, la vida com a fenomen químic.

En aquesta base, cadascú ha d'afegir un mínim de vuit entrades, intentant no repetir les arrels fetes prèviament pels companys. Per tant, abans d'incorporar una entrada nova en l'activitat, comproveu que l'arrel no figure ja en el llistat d'entrades fetes. També es valorarà que, a partir d'una entrada incorporada, els companys aporteïn en forma de comentari més exemples de mots derivats de l'arrel i el seu significat.

Fig. 1. Base de dades d'arrels gregues del Moodle.

- Cultura Clàssica (referents clàssics del nostre lèxic i el lèxic grecollatí en la llengua anglesa)
- Llatí de 4t (apartat d'arrels clàssiques del lèxic científic, tècnic i humanístic; el lèxic del llatí avui)
- Llatí de batxillerat (llatinismes i expressions llatines PAU, aprenentatge del lèxic llatí i la seva pervivència en les llengües modernes)
- Grec de batxillerat (etimologia PAU, aprenentatge del lèxic grec i la seva pervivència en l'actualitat)
- Treball de recerca (L'antroponímia a l'Institut Cristòfol Ferrer, Els nostres antropònims, Llatinismes i expressions llatines a la premsa, Els noms d'origen grecollatí dels productes i establiments comercials, El nom dels medicaments d'arrel grecollatina, El lèxic jurídic...).

2.2. Què treballem?

El lèxic de la vida i la seva connexió amb l'actualitat.

2.3. Com?

- Estudi progressiu i repetitiu per anar consolidant els ètims.
- Programació de les arrels a estudiar i dels àmbits en què es treballaran: mitològic, social, mèdic, jurídic...
- Derivació, composició i parasíntesi.
- Llibertat per fer un estudi etimològic i implicació personal.
- Llibertat controlada en l'elecció de les eines: blog, muntatge audiovisual, dibuix, Prezi, mapa, Thinglink...
- Defugir els exercicis mecànics i els llistats de mots.
- Tot és diferent, però s'avança en un coneixement lèxic.
- S'aprèn fent.
- Aprenem tots junts.

2.4. Com s'avalua?

Totes les activitats són d'aprenentatge i d'avaluació.

Tant l'examen de Llatí 1 i 2 (llatinismes i expressions llatines PAU, aprenentatge del lèxic llatí i la seva pervivència en les llengües modernes) com a l'examen de Grec 1 i 2 (etimologia PAU, aprenentatge del lèxic grec i la seva pervivència en l'actualitat), la pregunta d'etimologia val dos punts.

2.5. Per què?

Si l'alumnat coneix la raó i l'origen de la formació dels termes, a més de satisfer la seva curiositat natural de saber, els reté millor, els empra amb propietat i amb precisió, pot fins i tot cercar fàcilment sinònims i fixa millor la seva ortografia. La similitud de paraules en diferents llengües facilita l'aprenentatge d'idiomes. L'estudi etimològic també fomenta una de les vuit competències bàsiques: la competència lingüística i audiovisual.

El blog d'aula *El Fil de les Clàssiques* pel seu caràcter interactiu i multimèdia ha estat un autèntic catalitzador de les TIC i ha millorat les competències lingüística, literària, digital, audiovisual, pluricultural, capacitat de recerca; ha ajudat a aprendre a aprendre i ha fomentat els valors. Els alumnes es veuen obligats a llegir i a rellegir i a escriure tant en comentaris com en apunts propis en el blog *Aracne fila i fila*, obert a la col·laboració d'alumnes i professors d'altres centres. Utilitzar un llenguatge escaient i un lèxic ric ha estat cabdal. En un i altre blog, hi ha una categoria anomenada «Etimologia» que ajuda els alumnes a adquirir la competència lèxica a través dels seus treballs i muntatges audiovisuals, que són la millor prova de demostrar el que s'ha après, per tant són avaluable. Tanmateix, la quantitat d'entrades sobre etimologia ha fet possible que recentment ens hàgim vist obligats a obrir un blog específic d'etimologia, *L'univers clàssic dels nostres mots* (<<http://blocs.xtec.cat/universclassicdelsnostresmots/>>).

L'univers clàssic dels nostres mots

Etimologia grecolatina

Fig. 4. Blog d'etimologia.

Alguns suggeriments de muntatges audiovisuals amb vídeo o bé amb presentacions Drive:

- A partir d'una expressió llatina, d'un poema, d'una cançó, dels dies de la setmana, els mesos de l'any, l'horòscop, els cinc sentits, els noms dels animals, de les plantes, dels elements químics, el vocabulari de la religió, de l'art, de la justícia o de la política... fer un muntatge amb imatges en diferents llengües per tal d'adonar-se que el llatí és la base lèxica de totes elles i que el nostre model mental és romà.
- Fer animacions audiovisuals amb al·lòtrops.
- Jugar amb sufixos i prefixos d'arrel clàssica en diferents llengües a la vegada o sols en anglès, etc. (per exemple, amb sub-: *subaltern*, *subconscious*, *subdivision*, *subeditor*, *subjective*, *subliminal*, *submarine*, *submerged*, *subordinate*, *subscription*, *subsoil*, *subterranean*...).
- Fer un muntatge amb els diferents noms compostos (per exemple, amb els compostos de *facere* «fer» que dona substantius acabats en *-fícium/ -fícatio* i adjectius en *-ficus*, *-fícabilis* i *aedes* «casa»: edificació; edifici, edificable, edificar, reedificar, sobreedificar...).
- Vídeo d'alumnes amb samarreta amb motius de diferents llengües (banderes, edificis emblemàtics...), en què un darrere l'altre van pronunciant un nom derivat d'un vocable grec o llatí, i si es treballen els neologismes o els cultismes fins i tot es poden incloure llengües no romàniques com l'anglès, el rus o l'alemany.

- També es pot treballar l'origen clàssic dels topònims, gentilicis, palíndroms geogràfics... o fer un estudi etimològic amb Google Maps: per exemple mots d'origen grecollatí en diferents llengües i la seva geolocalització. Es pot incorporar alhora l'àudio amb la pronúncia.

Fig. 5. Àudio incorporat en un mapa.

Els formularis Drive permeten fer d'una manera molt àgil enquestes en línia sobre etimologia i competència lèxica, sobre *verum/falsum*, etc.

També es pot optar per escriure, ja sigui al blog o bé al Facebook i fer microrelats en què es té en compte també qui ha rebut més m'agrada i així tothom participa del procés de l'avaluació. Es pot fer un relat curt amb hel·lenismes, amb llatinismes... a partir del poder evocador d'un mot, de la descripció d'un paisatge, d'una notícia esportiva...

També al Facebook o bé al Twitter es pot jugar a inventar-se paraules tot pouant en les llengües clàssiques i veure l'impacte social que tenen. No és difícil crear un mot nou, el que és difícil que una paraula creada capriciosament per algú sigui acceptada per la comunitat de parlants i passi a formar part del cabal lèxic d'una llengua. De vegades, però, hi ha paraules que en un moment es posen de moda i poden arribar a tenir una vida més o menys duradora en certs sectors socials. Ens n'inventem una i intentem posar-la de moda en les xarxes socials, a l'institut, etc.

Podem jugar a fer falses etimologies. Josep M. Espinàs ens adverteix en el seu *Diccionari català de falses etimologies* (1984) que qualsevol coincidència amb la ciència etimològica és involuntària. Heus ací una mostra:

- Filostrar: De la mateixa arrel filos i sofà «Amic del sofà», és a dir, enemic de l'acció, meditatiu.
- Insecticida: Prové d'en sec i la terminació -cida=«que mata» (Cf.: «homicida, fraticida»). Que mata en sec. És la pretensió de l'«insecticida» davant dels sistemes tradicionals com el paper enganxamosques.

Ara és la teva, prova de fer la teva explicació etimològica de paraules que et siguin suggerents.

Els humoristes sovint són una font inesgotable per parlar d'etimologia arran de les seves falses etimologies, com les de Joan Comellas (fig. 6).

Mono - Prefix grec que significa "un"

Monocràcia - Govern o domini per un sol home.

Monoanestèsia - Anestèsia d'una sola part o òrgan.

Monocular - Relatiu o que pertany a un sol ull.

Fig. 6. Falses etimologies de Joan Comellas.

Una bona manera de posar en pràctica el que s'aprèn a l'aula és fer sortides etimològiques. A tall d'exemple, una gimcana al Parc del Laberint d'Horta: lèxic botànic i mitològic.

VISITA AL PARC DEL LABERINT D'HORTA

Arrels clàssiques del lèxic botànic i mitològic

Margalida Capellà i Soler

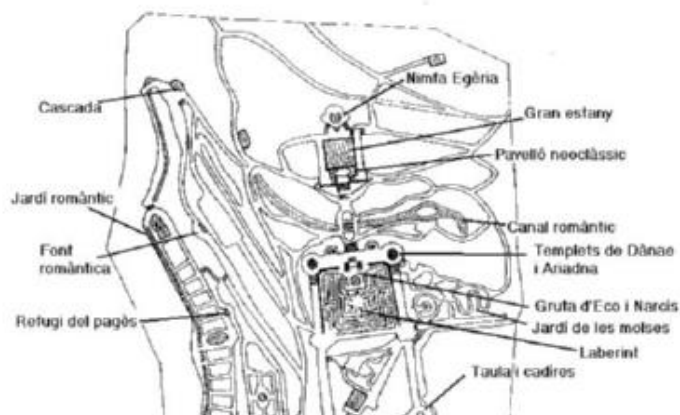

Fig. 7. Portada del dossier per a la gimcana al Laberint d'Horta.

Sens dubte, jugant se n'aprèn i el joc d'etimologies grecolatines del lèxic científic, tècnic i humanístic *Eco y Narciso* (2002) és un gran aliat per tal d'anar adquirint de manera lúdica la competència lèxica. Així m'ho han demostrat des de fa anys els meus alumnes que fins i tot el demanen quan falta un professor o en els tallers de Sant Jordi.

Fig. 8. Alumnes de batxillerat jugant a Eco y Narciso.

3. Epíleg

No vull ser una *tiquismiquis*, però no sé si he estat capaç d'explicar-me amb tots els ets i uts; però almenys hem pogut fer un tastet de la importància de l'etimologia a les classes de Cultura Clàssica, de Grec i Llatí, àdhuc de llengua, tot i que no aniria tampoc malament a les diverses matèries científiques. De ben segur, conèixer el perquè de la formació dels termes científics, tècnics i humanístics facilita retenir-los més bé i a relacionar-hi els conceptes. L'etimologia sempre agrada i sempre ajuda a esvaire dubtes. Feu que els nostres alumnes s'hi interessin i no l'estudiïn *per summa capita*, «superficialment» ans *a radice*, «fins al fons».

Bibliografia

- M. CAPELLÀ SOLER (1998, reimp. 2007), *Arrels clàssiques del lèxic científic, tècnic i humanístic*, Barcelona, Teide.
- M. CAPELLÀ SOLER (2002), *Eco y Narciso*, Oviedo, Ediciones Eureka.
- M. CAPELLÀ SOLER (2010), «Los étimos grecolatins y la competencia léxica», *Aula de Innovación Educativa*, 188, p. 38-41.
- J.M. ESPINÀS (1984), *Diccionari català de falses etimologies*, Barcelona, Edicions 62 («Cara i Creu», 40).
- J. GIASSON (1996), *La Compréhension en lecture*, Bruxelles, De Boeck Université.

Aracnografia

- A. AMBRÓS; J.M. RAMOS; M. ROVIRA (2009), «Enfilem les competències. Les competències bàsiques a l'àrea de Llengua», <<http://www.ub.edu/dllenpantalla/enfilem/>> [data de consulta: 21/2/2016].
- M. CAPELLÀ SOLER, *El Fil de les Clàssiques*, <<http://blocs.xtec.cat/elfiledelesclassiques/>>
- M. CAPELLÀ SOLER, *Aracne fila i fila*, <<http://blocs.xtec.cat/aracnefilaifila/>>
- M. CAPELLÀ SOLER, *L'univers clàssic dels nostres mots*, <<http://blocs.xtec.cat/universclassicdelsnostresmots/>>
- M. CAPELLÀ SOLER (2009), «Etimologia grecollatina i competència léxica», VII Jornades de Clàssiques de Sagunt, <http://exteriors.x10.mx/Telefonica/expo_sagunt/index.html> [data de consulta: 21/2/2016].
- M. CAPELLÀ SOLER (2010), «Fundamentos léxicos en el aula de clásicas», VI Jornades de Cultura Clásica. Homenaje al profesor Hans H.Orberg, Mérida, <http://exteriors.x10.mx/Telefonica/merida_exp/index.html> [data de consulta: 21/2/2016].
- F. LILLO (2007), «Juego etimológico: *Eco y Narciso*», *Pergamon*, <<http://www.chironweb.org/pergamon/archivos/juego-etimologico-eco-y-narciso>> [data de consulta: 21/2/2016].

Curriculum

Margalida Capellà i Soler és professora de clàssiques de l'Institut Premià de Mar, catedràtica de secundària de grec, autora de material didàctic i d'adaptacions literàries. Ha fet recerca en el camp de la poesia grega antiga en veu de dona. És membre de *Chiron*, de l'Equip de Formació i Innovació de Llengües i Cultura Clàssiques de l'ICE de la UAB i editora de diversos blogs educatius i impulsora dels treballs de recerca en format digital.
